

som efter Venges mening vendte sig efter vinden, eller om Venge måske havde til hensigt at skildre et spil om magten mellem Frederik, Utenhof og Rantzau inden for den sejrende gruppe, så må spørgsmålet stå åbent, indtil en bedre besvarelse er fremlagt.

Tore Nyberg

Knud Hornbeck og Helge Land Hansen: Tanggård gods 1553–1559. Adelig godsdrift i Danmark i det 16. århundrede. Odense University Studies in History and Social Sciences 68. Odense, Universitetsforlaget 1980. 264 s.

Under 1500-talet ägde adeln drygt 40 % av Danmarks jord. Det är en ansenlig siffra, som redan i sig ger en förklaring till det starka intresset i dansk historieskrivning för den adliga godsdriftens utformning. Problematiken har fått en givande belysning hos bl. a. E. Ladewig Petersen. De adliga godsägarna, hävdar denne, förmådde av allt att döma att inrätta sin godsdrift enligt principen om ekonomisk rationalitet. Även om adelsmännen under 1500-talet inte längre själva deltog i handeln på samma sätt som tidigare, utan agerade via inhemska och utländska köpmän, utnyttjade de konjunkturen i försäljningar av överskottsproduktion och av landböndernas avgifter. De kunde anpassa såväl inriktningen av odlingen som köp och försäljning efter priser och efterfrågan. En sådan ekonomiskt rationell godsdrift avspeglas t. ex i Christoffer Gøyes och Peder Oxes verksamhet. Men tillgången på adliga godsräkenskaper från 1500-talet är begränsad. Eventuellt har intrycket av konjunkturlämpad drift blivit överdrivet, som också Ladewig Petersen framhåller, därför att resultaten stammade från så stora gods som Gøyes och Oxes.¹

Mot denna bakgrund är det mycket intressant att ta del av en analys från en mindre driftsenhet, Tanggård gods på sydöstra Fyn. Räkenskaper finns här bevarade från åren 1553–1559 i form av sju årsräkenskaper och en salt- och ölräkenskap. Godset ägdes under 1500-talet av Peder Christiensen Dyre och bestod under större delen av perioden av huvudgård, sexton landbogårdar och ett okänt antal gatuhus och andra byggnader. De aktuella räkenskaperna finns nu tillgängliga i en kommenterad, noggrann och respektgivande utgåva av Helge Land Hansen. I samma volym publicerar Knud Hornbeck sin avhandling, »Den adelige godsdrift i Danmark i det 16. århundrede med særlig henblik på driften af Tanggård gods 1553–1559«.

I anslutning till Ladewig Petersen men också i vissa avseenden med inspiration i internationell forskning² utgår Hornbeck från den övergripande arbetshypotesen, att adliga godsägare under 1500-talet drev sina gods för att uppnå optimalt ekonomiskt utbyte. Härav följer frågan, *hur* man då bar sig åt för att maximera vinsten av sina egendomar. För att besvara frågan för Tanggårdens vidkommande måste Hornbeck försöka analysera följande aspekter: godsets naturgivna resurser och utnyttjandet av dem, godsägarens förhållande till landbönderna samt omfånget och arten av varuförsäljning från godset.

Som så ofta i driftsanalyser från äldre tid, erbjuder undersökningen flera metodiska problem. Godsägaren disponerade under denna tid över både natura- och penning-

¹ E. Ladewig Petersen, *Adelig godsdrift i 1600-tallets Danmark. Från medeltid till välfärdssamhälle. Nordiska historikermötet i Uppsala 1974. Föredrag och mötesförhandlingar. Upps. 1976; samme förf., Fra standssamfund til rangssamfund 1500–1700. Dansk social historie 3. Kbh. 1980, s. 261 ff.*

² T. ex. W. Kula, *Théorie économique du système féodale. Pour un modèle de l'économie polonaise 16e–18e siècles. Paris & Haag 1970.*

inkomster samt arbetskraft. Vid en närmare analys visar sig emellertid räkenskaperna till Tanggård gods endast innehålla bristfälliga uppgifter om naturaresurserna. Man saknar också det kontrollmaterial, som en jordebok med normen för landböndernas skyldigheter skulle kunna utgöra. Med andra ord blir det främst penningomsättningen, som kan undersökas systematiskt. Hoveriet i sin tur registreras inte generellt i räkenskaperna, utan kommer till synes i den mån det konverterats till pengar eller andra persedlar. Indirekt kan det också avspglas, om huvudgården avsätter produkter som måste ha krävt arbetskraft, utan att särskilt anställd personal kan konstateras.

Avhandlingens huvudresultat är följande. Tanggård gods förändrades ganska lite till sin struktur under 1550-talet. Materialet tyder inte heller på några medvetna försök att lägga om produktionsinriktningen eller att öka landböndernas ordinarie pålagor. Däremot sålde Peder Christiensen framgångsrikt smör och säd genom att utnyttja prisvariationer och spekulera i förväntade försörjningskriser (1556–1557). Godsets skogar har också använts för att öka penninginkomsterna. Hornbeck håller det dessutom för troligt, att godsägaren kunnat dra nytta av landböndernas hoveriplikt på ett sätt, så att arbetskraften i relation till driften av godset gav ett ekonomiskt överskott. Peder Christiensen kan karakteriseras som en tämligen normal lågadelman. Men han har alltså särskilt vad gäller försäljning av säd kunnat utnyttja samma möjligheter till utbytesmaximering, som den godsrike och högadliga Christoffer Gøye gjorde senare.

Som antytts, har Hornbeck tagit sin analytiska utgångspunkt i ett bestämt forskningsläge och i de hypoteser, som detta forskningsläge samt egna allmänna överväganden ger upphov till. Utgångspunkten har stora fördelar. Den sätter in undersökningen av ett enskilt gods i ett större historiskt sammanhang. Den medför klara frågor, som presenteras steg för steg i metodiskt medvetna resonemang. Samtidigt har förankringen i ett forskningsläge, som inte minst utgått från de stora danska godsägarna, måhända medfört en nästan väl stor benägenhet att betona de resultat av analysen, som visar just försöken till ekonomisk maximering och konjunkturstyrd försäljning.³ Som också Hornbeck själv markerar, innebär det korta tidsperspektivet dessutom en komplikation. Det är inte så förvånande att räkenskaperna inte ger uttryck för någon medveten planering av produktionen eller förändringar i landböndernas ordinarie avgifter under endast sex år på 1550-talet. Det krävs vidare tidsramar för att väga kortsiktig vinstmaximerande aktivitet mot mer långsiktig planering, inom de ramar som inte endast ekonomisk kalkyl, utan även politisk och social struktur angav. I varje fall teoretiskt sett kan en önskan om stabilitet i förhållande till landbönderna och en strävan att inte lättsinnigt och för kortsiktig vinst föröda naturens resurser ha varit väsentliga motiv för godsägarna. Det är i sammanhanget intressant att notera Hornbecks synpunkt, att man vid utnyttjandet av skogen primärt sålt träd, som ändå fallit ner.

Dessa avslutande reflexioner ändrar dock inte det positiva huvudintrycket av analysen av Tanggård gods. Det är en väl genomförd, mycket stringent analys, som ger en välkommen ytterligare belysning åt den komplicerade frågan om adlig godsdrift under 1500-talet.

Eva Österberg

³ S. 57 påvisar t. ex Hornbeck, att Peder Christiensen utnyttjat den beräknade missväxten 1556 och inte sålt sin säd förrän priserna låg i topp. Detta illustrerar enligt förf. en medveten spekulation i prisstegringar bakom försäljningar, som troligen »været tilfældet generelt». För att stärka sitt generella antagande, måste Hornbeck emellertid förklara bort den mer moderata prisnivån under övriga räkenskapsår, vilket enligt min uppfattning inte sker på ett alldeles övertygande sätt.